

Tartalom

Bevezetés.....	2
Előzmények, források.....	4
Korábbi, későbbi és általános leírások	4
Művek.....	7
Orvosok kategóriákban	17
Bevezető a kategóriákhoz.....	17
Fővárosi vagy vidéki orvos	19
Gyógyító orvos.....	20
Sarlatán orvos.....	21
Tudós orvos	22
Detektív orvos	22
Társasági ember.....	23
Befejezés	25
Bibliográfia.....	26

Orvosalakok a 19. század prózájában

„Aki tőlem szövevényes mesét,
csodakalandokat vár, az keressen
magának más mesélőt. Én
egyszerűen praxisomat írom le,
hogy háromszáz év múlva a
lucaszéki doktor-utód elolvashassa
s összehasonlítást tehessen: Ezer
ördög! Hát már háromszáz év előtt
is úgy volt!”¹

Bevezetés

Az orvostudomány és az irodalom kapcsolata sokakat foglalkoztat, mégis hiányos a szakirodalma. Ugyan született több értelmező írás is, de a 19. századi magyar művekről a legtöbbször nem irodalomtörténészek írtak. Ebből fakadóan jelen dolgozat nehéz döntéssel nézett szembe, amikor célkitűzést kellett választania, hiszen egy ilyen gyakran és sokszínűen előforduló jelenséget nem lehet pár oldalban leírni úgy, hogy az átfogó képet adhasson.

Pont emiatt a hiányosság miatt jelen munka fő célja az irodalmi művekben megjelenő orvosalakok vizsgálatára korlátozódik. Noha nem lehet teljesen elválasztani egymástól a fikciós és valódi karaktereket, az orvostörténeti munkáknak csak azt a rétegét használok fel, mely az irodalomhoz közelebb áll. A dolgozat a további vizsgálatok alapjaként szolgálna, ezután lehet majd komolyabban is összevetni akár szociológiai, archontológiai vagy egyéb eredményekkel. Az ötletet Jósika Miklós *Két élet*² című regényében megjelenő rendkívül izgalmas orvoskarakter adta, azonban ahogyan más regényeket, ezt sem használok fel. A korpusz elég kiterjedt a századra vonatkozóan, ezért úgy gondolom, bármilyen keret meghatározása mellett önkényesnek tűnhet a válogatás. Azt azonban fontos látni, hogy egyrészt a kutatás a szöveggyűjtés szakaszában jár még, másrészt pedig ez a munka egy ennél

¹ MIKSZÁTH Kálmán, *Aesculap az Alföldön* = Uő., *Elbeszélések* XIV, szerk. BISZTRAY Gyula – KIRÁLY István, Akadémiai, Bp., 1975, 97 (*Mikszáth Kálmán Összes művei*, 40).

² JÓSIKA Miklós, *Két élet. Szeszélyes regény*, Franklin, Bp., 1890 (*Jósika Miklós Regényei*, 83–84).

2025. 01. 15.

sokkal nagyobb léptékűnek a részét képezi. Jelen dolgozatban tehát a század második feléből szerepelnek rövidprózai művek, a cél ugyanis egy nem túl nagy, de reprezentatív korpusz létrehozása volt. A listára való felkerülést az is befolyásolta, hogy a szövegben való megjelenés megfelelő mértékű legyen egy ekkora dolgozatban való elemzéshez.³

A fő cél egy egyszerű, nagyobb kategóriákból álló tipologizáló rendszer kialakítása, ugyanis az eddig vizsgált művek alapján kijelenthető, hogy az orvos karaktere mindig hordozhat más szerepet is. Az elemzés során olyan tényezőket figyeltem meg, mint betöltött szerep, hozzáállás, személyiség, leírások. A karakterek sokszínűsége mellett az a kérdés is foglalkoztatott, hogy mennyiben hasonlít a vizsgált művekben megjelenő magyar orvos irodalmi képe az általános irodalmi orvosokhoz.

Amit a dolgozat szintén nem tűzött ki céljaul: történeti szempontból vizsgálni és összehasonlítani az orvosalakokat. Remélem, hogy az én bemutatásom kielégítő kezdet a 19. század egy részét illetően, és bátran használható ilyen céllal a *Betegség és gyógyulás a kora újkori irodalomban (1450–1760)*⁴ című kötet, valamint a 20. századra vonatkozó kutatásokkal együtt. Az a tendencia az orvostörténettel foglalkozók körében is látszik, hogy inkább a pestis vagy a 20. század híres orvosírói iránt érdeklődnek, azonban tesznek számomra is jelentős megállapításokat. Hogy csak két nevet említsek, Berta Gyula és Neufeld Béla számomra is meghatározó szövegeket hozott létre az orvosok és az irodalom kapcsán. A nemrégiben megrendezett Orvostudomány és irodalom konferencián⁵ is szívesen vettek részt orvosok, pszichológusok, akár előadóként, akár hallgatósággént, ám a konklúziót levontuk: két ennyire szerteágazó és nehéz szakterületet nagyon bátor dolog együtt tanulmányozni.

³ Így például Bérczy Károly *Sir Oliver Clemency* című művét nem használhattam fel, mert nagyon kevés szerep jut benne az orvosnak, míg a Jósika említett művében megalkotott karakter elemzéséhez már szükséges lenne a társadalomtörténet alaposabb ismerete, mely ennek a dolgozatnak nem célja.

⁴ *Betegség és gyógyulás a kora újkori irodalomban (1450–1760)*, szerk. Draskóczy Eszter–Etlinger Mihály, Reciti, Bp., 2022.

⁵ „Praesente medico” – Orvostudomány és irodalom konferencia <https://www.sziveriintezet.com/post/praesente-medico-orvostudom%C3%A1ny-%C3%A9s-irodalom> (Hozzáférés: 2025. 01. 15.)

Előzmények, források

Korábbi, későbbi és általános leírások

Azért is érdekes, hogy eddig elmaradtak az irodalomtörténeti írások a témában, mert a korábbi időszakokra vonatkozóan is találunk jelentős kutatásokat,⁶ valamint a 20. század orvos írói is foglalkoztatják az irodalomtörténészeket,⁷ emellett pedig még mindig van hagyománya az orvosi és írói pálya együttes művelésének.⁸ Az érdeklődés az irodalmi művekben való hivatások iránt létezik, azonban efféle munkában sem szerepel gyógyító szereplő.⁹ A 18. század végén és a 19. század elején orvostudományt érintő változások, a társadalom medikalizációja és a tudományos ismeretterjesztés sem keltett fel komoly érdeklődést. Azt a kutatók maguk tudnák megválaszolni, hogy a korábbi korokban a konkrét betegségekhez (főként pestishez) kötött jellegzetes, vagy az új tudományos eredmények ihlette és szakirányok szerint elkülönülő orvosképek tették-e vonzóvá a témát. Lehetséges, hogy a 19. század orvosainak zavaros feladatköréből fakad,¹⁰ hogy irodalmi képük változatos, ami megnehezíti az értelmezést. Ahogyan pedig Magyary-Kossa Gyula írta: „A szépen fejlődő magyar orvostörténelmi kutatásoknak nem csekély akadály, hogy nincs olyan adattárunk, mely a kutatóknak útbaigazítást adna arról, hogy hol kezdjék, hol »fogják meg« a dolgot, ha valamely kérdéssel akarnak foglalkozni»¹¹.

Ha a 19. századból származó irodalmi művekben megjelenő orvosokról szeretnénk olvasni, orvosokhoz kell fordulnunk. Bár sokan közülük elmélyednek a témában, a terület hiányos feltártságát mutatja az is, hogy ezek a szövegek nem tarthatóak – az általam felhasznált források sem – teljesértékű irodalomtudományos munkának.¹² Ilyen munka Neufeld Béla cikke is, melyben egyébként ő sem ír magyar irodalmi művekről, de olyan fontos megállapításokat tesz, melyek felhasználhatóak a szépirodalmi szövegek értelmezésekor. Ő arra keresi a választ írásában, hogy miért olyan sok a szépíró az orvosok

⁶ *Betegség és gyógyulás a kora újkori irodalomban (1450–1760)*, szerk. Draskóczy Eszter–Etlinger Mihály, Reciti, Bp., 2022, 102 (Reciti Konferenciakötetek 16).

⁷ Lásd például Kiss Zsuzsanna munkáit.

⁸ Magyar Orvos Írók és Képzőművészek Köre moikk.hu (Hozzáférés: 2025. 01. 09.)

⁹ FÁBRI Anna, *Jókai–Magyarország. A modernizálódó 19. századi magyar társadalom képe Jókai Mór regényeiben*, Budapest, Skiz, 1991.

¹⁰ Ez főként a főorvosokra vonatkozik, akiknek jelentést kellett készíteniük megbetegedésekről, álorvosokról, állatokról, felelősek voltak az ismeretterjesztésért, valamint felügyelték a szolgabírák és a seborvosok munkáját is, maguk is részt vettek a gyógyításban. HÉJJA Julianna Erika, *Békés vármegye archontológiája és prozopográfiája 1715–1848*, Gyula, Közlemények Békés megye és környéke történetéből 11., szerk. ERDÉSZ Ádám, 2009, 61–62.

¹¹ MAGYARY-KOSSA Gyula dr., *Magyar orvosi emlékek. Értékezők a magyar orvostörténelem köréből* 3, Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1931, V.

¹² Emellett azonban fontos, hogy emlékezzünk: komoly irodalomtudományos munkák sem születtek a témával kapcsolatban.

között. „Az orvosnak van alkalma az élet, a világ jelenségeit mindennapi praxisán keresztül megismerni, s talán jobban, mint más értelmiségi kategóriák – jogász, mérnök stb. – egyéneinek. Az orvos hivatásánál fogva közelebb kerül az emberhez, többet tud meg belső életéről, emberlátása teljesebb lehet”¹³. Az összefüggést Neufeld meg is fordítja: így az emberben lakozó „művészi elem” az, ami orvost farag az emberből.¹⁴

Solomon Posen neves endokrinológus és egykori bölcsésztan hallgató művében, a *The doctor in literature*ben¹⁵ jelentős korpuszt állított össze, emellett pedig különböző kérdéseken keresztül vizsgálja az orvoskarakterek megjelenését irodalmi művekben. Ezek a kérdések a „Hogyan látják az írók az orvosok és páciensek hozzáállását az orvosi díjakhoz?” példától, a jó családapa-e az orvos, mi teszi a pácienset türelmetlenné, betartják-e az abortusz és az eutanázia előírásait kérdésen keresztül egészen odáig tartanak, hogy mi veszi rá a fiatal férfit, nőt, hogy az orvosi karriert válassza.¹⁶ Ezek a konkrét kérdések elsőre túl modernnek tűnnek az általam vizsgált korszakhoz képest, de alapjuk megtalálható dilemmaként bizonyos szövegekben.

Posen négy kötetben szeretne volna megvalósítani művét, melynek 3 fő célja van. Egyrészt összegyűjteni azt a hatalmas anyagot, amely 1600 idézetet számlál, másrészt megkapni a fentebb említett kérdésekre a választ, bemutatni megadott szempontok mentén a szereplőket, harmadrészt olyanok elé tárni a könyvet, akik valamely okból kifolyólag érdeklődnek a téma iránt – legyen az akár családi, akár szakmai vonatkozás. A négy kötet közül az első kettő készült el. Elsőben az orvos-páciens interakciókat vizsgálja, másodikban – mely a legfontosabb jelen dolgozat szempontjából – az orvos személyes életét.

Posen meghatározza a tipikus orvos képét, mellyel valószínűleg minden olvasó könnyedén egyetért. Ilyen, hogy a tipikus orvos férfi, arrogáns és atyáskodó, élvezi a hatalmát, többnyire a tettek embere, mintsem elmélkedő személyiség¹⁷. Amellett, hogy ez egy elnagyolt jellemzés, azt is érdemes észben tartani, hogy Posen nem foglalkozik magyar művekkel, így a későbbiekben szükség lehet ennek újragondolására. Azt a problémát viszont

¹³ NEUFELD Béla, *Orvos és irodalom*, Orvosok Lapja 1946. febr. 01., 170.

¹⁴ A soron következő személyek esete is jól igazolja Neufeld megfordított összefüggését – amennyiben a bölcsészlet felfogható egyfajta művészi tevékenységként. Ezek a szakemberek bölcsészként kezdték tanulmányaikat, de ahelyett, hogy íróvá váltak volna, az orvosi karriert választották. Ez inkább az orvosból lett szépirodalmi példája, de az orvostörténet kutatók esetében persze nem zárható ki a prózaibb megoldás sem: orvosként továbbra is érdeklődnek a humántudományok iránt, és abban a témában alkotnak, melyhez maguk is közel állnak.

¹⁵ POSEN, Solomon, *The doctor in literature. Satisfaction or resentment?*, (1.), CRC, Boca Raton, 2005.

¹⁶ Saját fordítás, Uo., 2.

¹⁷ POSEN, I.m. 1., 3.

jelzi, hogy az irodalmi szövegekben nem csak teljesen kidolgozott orvos karakterek jelennek meg, hanem mellékszereplők is jócskán akadnak. A kevésbé domináns szereplők nagy gondot okoznak a 19. század magyar irodalmában is, ugyanis ahogy Posen is jól látja, egy seb bekötése, a halál megállapítása, vagy annak a ténynek egy mondatban való leírása, hogy az orvos a betegnél járt, nem elegendő. Sokszor ezek a részletek nem is az orvosról szólnak, annál inkább a beteg állapotára vonatkoznak. Ennél a pontnál azonban észre kell vennünk azt, hogy nem csak magát a karaktert kell és érdemes vizsgálni, hanem azt is, milyen fordulatot hoz a cselekményben, milyen hatással van annak alakulására. Ebben az esetben viszont újra mérlegelni kellene: valóban jelentéktelen mellékszereplő-e az orvos.

Solomon Posen további fontos megállapításait a vonatkozó részeknél fogom tárgyalni. Rajta kívül vannak magyar orvosszerzők is, ám az ő munkájuk sem feltétlen hasznosítható. Az egyik ilyen szerző dr. Berta Gyula, volt tüdőgyógyász és allergológus, illetve Szállási Árpád is. Az orvos és orvostörténész szintén bölcsészként kezdte tanulmányait és később lépett orvosi pályára. *Az orvos alakja a magyar szépirodalomban* című munkájában számos 19. századi művet említ, azonban elemzései rövidek, inkább csak bemutatók. Mikszáth *A zöld légy és sárga mókus* című novellájának orvosáról például azt írja, hogy csal a beteg érdekében, míg a Aesculap az Alföldön orvosának képét Szállási kedvezőnek találja.¹⁸

¹⁸ SZÁLLÁSI Árpád, *Az orvos alakja a magyar szépirodalomban*
https://mek.oszk.hu/05400/05439/pdf/Szallasi_orvosszepirodban.pdf (Hozzáférés: 2025. 01. 15.)

Művek

A meghatározott keretek miatt csak rövidprózát használtam fel a kutatáshoz, így a regények teljesen kimaradtak, azokról egyes esetekben akár egyenként is készülhetne elemzés.¹⁹ Ebben a fejezetben előzetesen bemutatok minden vizsgált művet, hogy kontextusában kapjunk képet az orvos szereplőkről. Ezeknek a műveknek a sorrendje véletlenszerűen alakul. Itt tartom fontosnak megjegyezni, hogy mi a hátránya – és jelen dolgozat számára előnye is – annak, ha rövidprózai művekben vizsgálunk karaktereket. Egy rövidebb szövegben nyilvánvalóan nem cél olyannyira komplex karaktereket létrehozni, mint egy regény esetében, így ezeknek a szereplőknek a vizsgálata noha kielégítő tud lenni, korántsem annyira részletes, mint egy hosszabb szöveg esetében. Mivel azonban a dolgozat keretei nem minden szempontból engedték meg, hogy regényeket vegyek sorra, vagy esetleg regényeket és novellákat is, ezért nem vegyítve a kettőt, a rövidpróza jellemzését kívánom minél kerekebben létrehozni. Illetve az is az előnye ezeknek a rövidebb szövegeknek – és ezzel együtt a kevésbé részletesen kidolgozott karaktereknek –, hogy egy kategóriákat létrehozni kívánó munkának segítség lehet az, ha minél nagyobb vonásokat kell különválasztania. Mégis látni fogjuk, hogy még így sem egyszerű a feladat, kétféle szerepkör ugyanis gyakran összefolyhat.

Jókai Mór *A láthatatlan seb*²⁰ című novellája a Dekameron kötetben található rejtélyek kategóriába tartozik, és 2013-ban kisfilm²¹ is készült belőle. A névtelen orvost váratlanul meglátogató névtelen beteg különös fájdalommal érkezik – inkább rohan – a szakértelméről híres fővárosi orvoshoz. Mivel ahogyan a címben is szerepel, a seb láthatatlan, az orvos megtagadja a műtétet, azonban a beteg elszántan állna neki maga is a sebészi beavatkozásnak. Végül kivágják a fájdalmas részt, mely megkönnyebbülést hoz a páciensnek egy ideig. A probléma azonban visszatér, a különös idegen férfi újra műtétet kér, de biztos a fájdalom kiújulásában. A bonyodalom már nem érinti annyira az orvos figuráját, mindenesetre a betegsége magyarázatot kapunk. A páciens félreértette a felesége fiókjában talált – ám más tulajdonában lévő – szerelmeslevelet, féltékenységeben megölte a nőt, akinek kiserkenő

¹⁹ Természetesen felmerült a kérdés, hogy a regényként megjelölt, de terjedelmében akár hosszabb elbeszélésnek is megfelelő szöveget hova kell sorolni. A vizsgált művek közül ilyen jellegű megfontolások után bekerült Bérczy Károly *A gyógyult seb* című műve, a dolgozat anyagának bővítése során pedig további hasonlókat is szeretnék felhasználni.

²⁰ JÓKAI Mór, *A láthatatlan seb* = Uő., *Dekameron. Száz novella*, Franklin – Révai, 1928, 14.

²¹ *A láthatatlan seb*, rend. KAPITÁNY Mihály, írta FEHÉR Zsigmond, JÓKAI Mór, Contentlab & Factory, 2014. <https://nava.hu/id/1950676/> (Hozzáférés: 2024.11.24.)

2025. 01. 15.

vére a férj kezére cseppent, ott keletkezett a láthatatlan seb. Így a betegség tulajdonképpen pszichés eredetű volt. A beteg öngyilkosságot követ el.

Sok tényező jelenik meg ebben a szövegben, mely a kategóriák kialakításánál is fontos lesz. Ugyan az orvos neve helyén két csillag szerepel, mindenesetre azt tudjuk, hogy fővárosi orvosról van szó, aki igen jó műtő hírében áll, és bizonyosságot tudna tenni egyéb gyógy módok ismeretéről is. A beteg által említett háziszor, kuruzslás és az orvos által javasolt „oszlato, vagy gyujto szerek”²² ellentétbe állítása felerősíti a szöveg sugallta tudós orvos pozíciót. A rejtélyes betegség kapcsán megkérdezi pályatársai véleményét is, konzíliumot tart, a beteg tudornak hívja, illetve a szövegben kétszer is szerepel az „orvosi tudomány”²³ kifejezés. A szöveg végén áll a diagnózis, bár nem a novella orvosának szájából hangzik el: monómánia. A pácienshez való hozzáállásából látszik, hogy türelmes, megértő és *érdeklődő* ember. Nem csak a konzílium mutatja azt, hogy valóban lelkiismeretesen dolgozik, fontos számára hitele és tudománya. Ahogyan Posen művének bemutatásakor említettem, modern kérdései mögött – mint például az abortusz erkölcsi dilemmája – az alapgondolat minden korra érvényes lehet. Milyen következményekkel jár az, ha Jókai orvoskaraktere egy ártalmatlan és jól funkcionáló részt távolít el betegéről.

Öltözködését tekintve nem tudunk meg sokat, hiszen a beteg váratlanul érkezik otthonába. Az viszont kiolvasható, hogy munkája sem a váróteremig terjed, a műtét után ugyanis meglátogatta betegét vendéglői szállásán, ahol „alkalma volt felőle meggyőződhetni, hogy egy igen művelt, okos emberrel van dolga, aki sokoldalú műveltséggel és helyes világnézetekkel bír, s amellet, hogy vagyoniilag előkelőnek mondható, egyszersmind kitűnő hivatalos állást foglal el, s legkisebb nyoma sincs rajta többé ama láthatatlan seb eltávolítása után semmi lelki vagy testi kórnak”²⁴.

A novella alapján készült kisfilmet azért is említettem meg korábban, mert a rendező nem csak a bonyodalom résztvevőinek kapcsolatrendszerét alakítja át oly módon, hogy a féltékeny férj egyben a levelek szerzője is, azonban nem ismeri fel ingerültségében saját írásait, hanem az orvos karakterét is megváltoztatja. Tudós személyisége ugyan megmarad, de felveszi a Sherlockhoz hasonló detektív orvos szerepét, és maga jön rá a történésekre és a betegség okára.

²² JÓKAI, I.m., 15.

²³ Uo., 16, 19.

²⁴ Uo., 18.

Mikszáth Kálmán műveit azért is nagyon érdekes vizsgálni, mert már szerzőjük alapján egy külön kategóriát alkotnak. Mikszáthnak ugyanis személyes élményei is fűződnek orvosokhoz – főként azok hibáihoz²⁵. Így az ő műveiben haszontalan vagy egyenesen ártó szereplőkként mutatkoznak meg, hivatkoznak rájuk. Ilyen novella az *Aesculap az Alföldön*, amiben a fiatal orvostanhallgatót kinevezik nagybátyja után orvosnak, és megtapasztalja a magyar parasztemberek orvosláshoz való hozzáállását. Ebben a történetben két orvoskarakter is van, hiszen a nagybácsi még elmondja megérzését közeli haláláról, ám azon felül, hogy bölcs ember, nem tudunk meg róla többet. Ő és a polgármester is kimondanak olyan állításokat, melyben nem csak az író véleménye, de karaktereinek személyisége is tükröződik. A nagybácsi jövedelmező szakmának látja az orvosi karriert, mert „a haláltól mindenki fél, márpedig ritka ember, ki a halált elkerüli”²⁶, a polgármester pedig „atyailag gondoskodni akarván a göthösökről és a patikáriusról” ezt mondja: „Mert, hogy a Havran Alajos (a patikárius) élhessen, ahhoz főképpen az szükséges, hogy mi haljunk”²⁷. Mikszáthnál tehát az orvos minden aspektusból közelítve a halállal köthető össze.

A fiatal befejezi az egyetemet, beköltözködik új lakhelyére és ismerkedni kezd. Meghökken azonban, mert a polgármester még mindig nem a diplomájára kíváncsi, hanem hogy tud-e kártyázni, és ugyanerről érdeklődik a pap is. Ismét egy olyan szituációba kerül az értelmező, melyben más szereplők elvárásain keresztül ismerhetjük meg az orvost igazán. Az elbeszélő orvos végigvezeti az olvasót a városon a lucskos utcáktól, a fogadón és cukrászdán keresztül a kovácműhelyig. Mindenhol zajlik az élet, ő unatkozik egyedül. Végül a kovácsnál hallott betegekről szóló hírek hallatán hazasiet, hogy könnyen megtalálják, de kiderül: nincsenek az emberek orvoshoz szokva. Viszontagságok között mégis eljut az egyik beteghez, akinek a gyomorrontásához hosszú út vezet – legalábbis a felesége a hosszú történet minden részletére figyel. Hazatérve kiderül, hogy az orvosi díj 50 krajcár, de az is csak akkor, ha be lehet hajtani a páciensen.

Az ambiciózus, friss diplomás orvos tehát egyáltalán nem azt kapja, amire várt. Környezete inkább társasági szereplőként tekint rá, hiszen nem tanulmányaira kíváncsiak, hanem arra, tud-e kártyázni. Mindenki azzal biztatja az pozíció betöltésekor, hogy hatalmas van az emberi élet fölött, sőt bizonyos értelemben még mások megélhetésére is közvetlenül hatással van. Mégis vigyáznia kell az értelmezőnek, hiszen ezek ugyan megformálnak egy

²⁵ MIKSZÁTH Kálmán, *Regények és nagyobb elbeszélések* XII, Akadémiai, Bp., 1959, 215 (*Mikszáth Kálmán Összes művei*, 12).

²⁶ MIKSZÁTH, *Aesculap*, 95.

²⁷ *Uo.*, 96.

bizonyos képet az orvorról, nem a valós személyiségét mutatják meg. A megjegyzések és elvárások lehántása után valóban egy fiatal, lelkes orvost kapunk, aki felülemelkedik a társadalmon azzal, hogy nem illeszkedik be a közösségbe, mégis valóban nagy hatalma és tekintélye is van („Nyugodjék meg, domine spektábilis, mert mi kétszer szüretelünk egy évben”²⁸). A novella vége azonban kinyitja a szöveget olyan értelmezések felé is, miszerint a lelkes orvosból nagyon hamar fog kiégett orvos válni.

Amit ebben a szövegben fontos még megfigyelni, az az öltözködés. A bagariacsizmát viselő orvos ruházatáról akkor olvashatunk, amikor elindul a beteghez. Öltönyt visel, esernyőt is visz magával, és köpeny is van rajta. Nem egyértelmű a szövegből, hogy a köpeny a jól megszokott fehér köpeny lenne, de mivel egy lelkes újdonsült orvorról és az ő új köpönyegéről van szó, ezért az sejthető. Fontos kiegészítő még a „fehércsontos aeskulapi bot”²⁹, mellyel az ablaktáblát löki be. Mikszáthnál tehát már a hagyományos, de még öltözetével hatalmat sugárzó orvorról olvashatunk.

Ugyan az Alföld orvosa nem teljesítette a felé támasztott elvárásokat, Bérczy Károly *A gyógyult seb* című novellájának orvosa annál inkább. Bérczy Károly beszélyéről úgy döntöttem, hogy belefér a tárgyalt művek listájába, főként azért is, mert nincs jelen olyannyira az egész művön keresztül, hogy sokkal árnyaltabb karaktert jelentsen a többi említett művel szemben, azonban elég markáns vonásai vannak ahhoz, hogy a kategóriákba beilleszthető legyen. *A gyógyult seb* orvosa azért is inkább ellentéte az előbbi orvoskarakternek, mert ő inkább egy kedves ismerősként, mintsem a bonyodalomban kialakításában résztvevő szereplőként tűnik fel. A történet egy ebédrel kezdődik, melyet Berg Lajos és felesége, Leóna társaságában tölt el a beregi pusztán. A beszélgetés során egy ismerősre, Kisteleki Bélára terelődik a szó, mely név „a társaság harmadik személyénél még nagyobb érdeket kelthetett, mert a szép arcot elfutó incarnat megszégyeníté az alma pirosságát, melyet a zavar palástolása végett a kis kezek forgatni kezdtek”³⁰. Ezt a doktor vette észre, és a második fejezetben ő az, aki ennek az elpirulásnak a történetét közvetett módon elkezdi kifejteni: „Közönyös név hallására nem leszünk vérpirosokká; - mormolá a kis doctor, a gyeputon tova gördülő szekérben ülve - s így mégis volt mélyebb értelmök Irma grófné tréfásan hangzó szavainak, melyekkel Kistelekit a beregi látogatástól eltiltá”³¹. A cselekmény megalapozása után hosszabb időt ugrik át a történet, amikor is egy rókavadászat alkalmával balesetet

²⁸ Uo., 98.

²⁹ Uo., 105.

³⁰ BÉRCZY Károly, *A gyógyult seb. Beszély*, Franklin, Bp., 1880, 4.

³¹ Uo., 6.

szenved Kisteleki Béla, és önkéntelenül Berg Lajosék vendége lesz. Itt lép színre újra a doktor, de a diagnózis nem is közvetlenül tőle, és egyáltalán nem jelentősen hangzik el, bár igaz, nem is súlyos az agyrázkódás és a zúzódás. A sérülés jelentősége csak abból a szempontból fontos a cselekményre nézve, hogy Leóna és Béla báró újra találkozzanak. „Az első találkozáson a doctor is jelen volt, s magában nem győzte eléggé bámulni azt az elfogulatlanságot, melylyel Leóna kezét nyújtott vendégének; azt a nyájas hangot, [...] azt a nyílt tekintetet, melynek sugarában nem volt különbség, ha a sötétkék szemek a doctorról a báróra, vagy viszont ennek megsápadt vonásairól a figyelő kis emberre tévedtek. Sőt ha a két régi ismerős valamelyikének viseletében volt némi elfogultság észlelhető, úgy azt inkább Kistelekiében tapasztalta a doctor; [...] s a merész világfi hangja néha pillanatnyi zavarban reszketett meg, vagy szemei hirtelen más tárgyat kerestek, ha a Leónáéval társalgás közben találkoztak”³². A régi emlékek felidézése azonban mégis fellobbantotta a lángot kettejük között, mely a doctor előtt egy percre sem, és a kezdetben gyanútlan férj előtt sem maradt titok. Úgy is mondhatnánk: „a kis doctor tud ott, hol mások még nem is sejtene”³³.

Az orvos újból visszatér, a beteg azonban már Leóna, akit hosszú időre távozni készülő férje talál meg aggasztó állapotban. Tífuszt állapít meg, melyből a feleség végül kigyógyul, a férj mégis elutazik, az orvosra bízva Leónát. Megtörténik a párbaj Kisteleki és Berg között, amiből utóbbi kerül ki vesztessként életveszélyes állapotban. Mindent megtesznek az orvosok a megmentéséért, felesége is elutazik hozzá, és végül felépülni látszik. Ekkor hangzik ez a szöveg címére való reflexióként a párbeszéd, melyben a seb begyógyul, megbocsát egymásnak a pár.

A fejezet bevezetésében kitértem arra, hogy a rövidprózában mennyivel lekerekítettebbek a szereplők, és így mennyivel könnyebb kategorizálni őket. Nos, *A gyógyult seb* esetében ugyan nem minden szereplő mondható egyszerűnek, a doctor alakja – aki ebben a szövegben is névtelen marad – azonban nem olyan összetett, mint Leóna, a főszereplő. Ez persze nem azt jelenti, hogy olyan művel állnánk szemben, melyben az orvos figurája nem tölt be központi szerepet. Az olyan megfogalmazások és eszközök, mint a fentebb említett bevezetője a bonyodalomnak az orvos részéről, vagy az, hogy az első találkozást az ő szemein keresztül látjuk, illetve a főszereplő és az orvos szinkronja a „Hála az égnek! – gondolá a

³² Uo., 17.

³³ Uo., 3.

2025. 01. 15.

doctor/Leóna”³⁴ részletnél pont ennek az ellenkezőjét erősítik. Az orvos végig ott van a háttérben, megfigyel és vezeti az olvasót.

A bogyoszlói doktor, aki szintén névtelen marad az egész történet alatt, sokkal inkább társ, mint gyógyító. Ezt hangsúlyozza az első megjelenése is, de az is, hogy a párbaj híre után egy ismerős az „imént érkezett meg Berg nejével és a bogyoszlói doctorral, ki úgy látszik, csak mint házi barát jött velök”³⁵. A férj bizalmasa, és mindent látó szócső. Öltözködéséről minden, amit megtudunk, hogy „szakáll- s bajusztalan piros arczán két élénk apró fekete szem villogott, míg tömör sárga haja a keskeny homlok fölött valódi búbot képezett; ehhez járult, hogy mindig sárga piquet mellényt viselt, melyből úgy nevezett «sapódlí» fehér fodrai hullámozottak elő, míg a fehér nyakkendő s keményen felálló gallérok közül élénken pirult ki a mozgékony arcz”³⁶.

Hasonlóan aktív szereplő az *Egy fürdői évszak* orvosa is. Az 1852-ben kiadott novellában Bérczy egy fürdő társaságának szövevényes történetét írja le, melynek szerves része az orvos is. Mint az előbb tárgyalt szövegben, a doktor ebben is megfigyelőként vesz részt, azonban nem az ő nézőpontjából bomlanak ki az események, az elbeszélő inkább csak játékpárnere. Egy-két esetben fordul elő, hogy az orvos rámutat a megoldásra, válaszra, ilyen a bűvész kilétének és vizsgálódása tárgyának felfedése.³⁷ Az orvos jelentősnek tűnő monológja is csak keret a fiatal lány és a barna hajú ifjú kapcsolatának bemutatására. Láthatjuk tehát, hogy Bérczy ebben a novellában bár hasonló minőségben szerepelteti a karaktert, mégsem teljesen ugyanabban a mértékben. Amit tudunk: „becsületes okos ember, kit mindenki igen szeretett, s kit nem dicsérhetek meg jobban, mint ha azt mondom: hogy összesen két gyengesége volt, s mindkettő oly megbocsátható! Az első a whist (s ezért szerette úgy a borus eget); a második azon meggyőződés, hogy e fürdőhelyen soha, mióta a világ áll, cholera nem volt, nem lesz, s nem lehet”³⁸.

Persze a kolera hírét ártatlan trükként mégis elterjeszti valaki, ezért kezd bele történetébe az orvos. Bár ahogyan említettem, a beszély a szerelmespár játékának ad inkább teret, sokat megtudhatunk az orvos valódi személyiségéről is. Hasonlóan kétségbeesett a frissen végzett orvos, mint az alföldi Aesculap, egész nap otthon ül, várja betegeit. Nem csak

³⁴ Uo., 17.

³⁵ Uo., 37.

³⁶ Uo., 3.

³⁷BÉRCZY Károly, *Egy fürdői évszak* = Uő., *Élet és ábránd. Novellák*, Budapest, Emich Gusztáv bizománya, 1852, 58.

³⁸ Uo., 53.

a haszontalanság nyomasztja azonban, a diploma költségeit is jó lenne ellensúlyozni, és a szerelem is kínozni kezdte. A fiatal orvost a közelgő kolera miatt (innen eredhet félelme) felkérlik, hogy keressen korháznak való épületet pont abban a városrészben, ahol kiszemeltje lakik. A háztulajdonosok, akik félnek, hogy tulajdonukból korházat csinálnak, lefizetik a doktort, aki így elég vagyonnal rendelkezik, hogy a megkérje szerelme kezét. A járvány után pedig a feleség egészsége érdekében a fürdőhöz költöznek, ott praktizál tovább.

A saját leírásai alapján az orvos sikeres szakembernek ígérkezik, ugyan csak álmában, de „csodás szerkezetű orvosi rendelőnyeket”³⁹ írt. Nem csak tudása, lelkesedése is becsületre méltó: este is azt kívánva feküdt le, bárcsak felvernék éjszaka egy beteg miatt. Azt mondja a járványról, hogy „csak bátorságomnak köszönhetem, hogy engem el nem vitt”⁴⁰, valamint korábban is megjegyzi, hogy aki legjobban fél, az kapja el a betegséget legelőbb. A talpraesett, szerencsés orvos azonban nem a leghálásabb szakterületet látja el végül, ha abból indulunk ki, hogy milyen bátor, nagy tudású és becsületes szakember. Egyrészt pénz nélkül is reménykedve tartott ki Bécs mellett, ahol továbbra is sikeres maradhatott volna. Nem csak szerencsésjét árulja el, hogy „szegény orvostanulónak a gazdag polgárleány irányában kedvező kilátásai”⁴¹ a várttal szemben mégis voltak, hanem azt is, hogy az orvosi hivatás nem tartozik a legjobban megbecsülhetők közé. Másrészt pedig a sikerek után felesége érdekében költözött, és váltotta fel a nagyvárosi életet a fürdőire.⁴² A fürdőorvosok feladata is jóval több volt a valóságban, mint ebben az idillinek mondható történetben, ám mégsem állt ugyanolyan köztiszteletben, mint bármely más orvosi pozíció.

Egyértelmű, hogy ennek a novellának sem az orvos a középpontja, ha pedig az orvost helyezzük a vizsgálódás fókuszába, láthatjuk, hogy nem is a gyógyítás folyamata vagy a hitelesség megléte a lényeg, hanem a pozíció. Pozíció mint fürdőorvos, és pozíció mint a fürdői társaság keresztmetszetének szerves része. Mivel ebben a dolgozatban a művelődéstörténetet érintő részletekkel csak érintőlegesen foglalkozom, a társaságban felvett szerep a lényeges. Az orvos kártyázik, megszabja a fürdő szabályait (nem törhet ki járvány),

³⁹ Uo., 60.

⁴⁰ Uo., 62.

⁴¹ Uo., 60.

⁴² A novellában említett járvány alatti bér 5 ezüst forint, míg egy 1850-es adat szerint a fürdőorvos napi díja 2 forint körül van. Persze ezt nem lehet hiteles és mérvadó információnak tekinteni, hiszen a járvány különleges helyzet, a szerző nem biztos, hogy tisztában volt a valós fizetésekkel, és nem feltétlen célszerű fiktív és valós béreket összevetni. Mindenesetre azt mutatja, hogy fürdőorvosi állás nem a legjövedelmezőbb, és főként nem a legszerencsésebb, ha az ember gazdag polgárlányt vett el. A balatonfüredi fürdőorvos fizetése: HALÁSZ Imre, *Zala megye közigazgatása 1849–1860 = Zala megye archontológiája 1138–2000*, szerk. MOLNÁR András, Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2000, 98.

történetet mesél. Egy idő után azonban kilép a cselekményből, átadja a helyét a szerelmesek történetének.

Mikszáth egy másik novellájában, *A zöld légy és a sárga mókus* címűben „az öreg paraszt, a falu nábobja”⁴³ haláltáncát láthatjuk. Gál Jánost megcsípte egy légy, melynek következményeiből jól leszűrhető: vérmérgezést kapott. Hadakozik azonban azokkal, akik a „létai kilógus”⁴⁴ helyett a fővárosi Birli egyetemi professzort hívnák 300 Forintért. Ebben a szövegben nem is a betegség maga érdekes – bár az igen, hogy egy ilyen egyszerűen felismerhető problémáról külön meg kell jegyezni, hogy „Vérmérgezés van jelen (ezt nem én mondom így, a doktor mondta)”⁴⁵, mintha az elbeszélő nem szeretné elvenni a doktortól a diagnosztika dicsőségét. A történetben sokkal lényegesebb az, hogy egy tudósként beállított orvos nem is bölcsességének köszönheti a bizalmat, hanem furfangosságának. Hiszen Gál János nem szeretné levágtatni a karját, inkább meghal nyugodtan. Mikszáth gondolatai a kor magyar egészségügyéről tisztán tükröződnek ebben a szövegében is, tulajdonképpen ő maga ad egyszerű választ („Csodálatos az a közömbösség, az a fatalizmus, amellyel meghal a magyar paraszt, makacsság nélkül, keserűség nélkül”⁴⁶), és pont ennek a parasztmentalitásnak a működését használja ki az orvos, hogy a beteg beleegyezzen az amputációba.

A karakterről részletes fizikai jellemzést kapunk, „Fiatalos, vézna úr volt, nagy köcsöskalappal, pápaszemmel. Nem ért az egész emberke öt garast”⁴⁷. Egyetlen erényének tűnik, hogy fővárosi professzor, ugyanis érzéketlen is, hiszen megsérti a háziasszonyt, és az érvei sem győzi meg betegét. Ez a jellemzés ugyanúgy, ahogy a falu népét, az olvasót is becsapja kissé, hiszen nagyon is ravasz emberről van szó, aki kiválóan megfigyeli és érti környezetét, kezdve a feleség bokájától, a románcokon át a parasztemberek gondolkodásáig. Amikor már minden észérvet bevet Gál János környezete, az orvos felkeresi Rebék nénit, aki „a falun a házasságokat összeboronálja”⁴⁸, és kiváló füvesembernek tűnik. Mégsem ezekre a tulajdonságaikra van szüksége az orvosnak, pletykáért megy az asszonyhoz. Kideríti, kire cserélné le beteg férjét az asszony, a megszerzett információt pedig ravaszán felhasználja.

Mikszáth ebben a novellában egy igazi magyar falusi detektívtörténetet ír meg főszerepben az eszes nyomozó doktorral. Amellett, hogy jó szakember és éles eszű is, szintén

⁴³ MIKSZÁTH, *A zöld légy*, 79.

⁴⁴ *Uo.*, 79.

⁴⁵ *Uo.*, 81.

⁴⁶ *Uo.*, 83.

⁴⁷ *Uo.*, 79–80.

⁴⁸ *Uo.*, 87.

kitartónak tűnik. Meghazudtolja Mikszáth többi orvosának ártó jellemét, noha ez nagyban függ attól, kinek a nézőpontjából figyeljük az eseményeket.

Mikszáth egy másik szövegében, *A fekete kakas*ban két orvos is megjelenik, két különböző minőségben. Az elsőként megjelenő orvosfigura dr. Brogly, aki sikeresen mentette meg parászkai betegeit az influenzajárvány alatt. Kupolyi is elkapja, felesége tervezi is, hogyan lehetne a fenyvesekbe küldeni, mire Brogly azt mondja, „Nem érdemes már komédiázni erre a rövid időre”⁴⁹. Kupolyiéknál a búzából származó bevétel jelentené a gyógyulás lehetőségét, azonban a piacra tartva észrevesznek egy beteg kislányt, akit Kupolyinak nincs szíve az út szélén hagyni, a fogadóba orvost hív hozzá. Nem Brogly jön, egy „sovány, száraz ember”⁵⁰ érkezik, aki megvizsgálja a lányt, elmondta az utasításokat, de szenvtelenül, a tudomány nevében beszélt. Éjszaka „valami névnapról toppant oda, egy kicsit pityókásan, álmosan”⁵¹, felületesen megvizsgálta a beteget, és ismét a tudományra hivatkozva, még napokat állapított meg a halál bekövetkeztéig. A lány percekkel később meghalt. Minden költséget Kupolyi fizetett, így nem mehetett a fürdőbe gyógyulni, mégis otthon annyira rendbejött, hogy az orvos is csodálkozott rajta.

Brogly nem a legfurfangosabb doktor a vizsgált művek szereplői közül, de azért sikerül rávennie egy egész települést a betegség megfelelő kezelésére, megmentve őket a korábbiakhoz hasonló súlyos járványoktól. A lányhoz hívott orvos azonban, hiába írja fel a megfelelő gyógyszert és gyógymódot, orvosi hivatásának tekintélyét nem igyekszik megtartani. Hiányzik belőle minden részvét, ahogyan protokollszerűen „Megvizsgálta a beteget, megtapogatta az üterét és elővevén a klepsidráját, olvasta halkan az érütéseket. A rémületes csendben csak a doktor órája ketyegett, de még annál is hangosabban az apóka szíve. Mikor ezt elvégezte, megkopogtatta, meghallgatta a mellét, megmérte a lázát, nézte a piros foltokat a testén, aztán leült és receptet írt”⁵². Az orvosnak, mintha robot lenne, csak az órája ketyegését hallani, Kupolyi azonban emberként van jelen. A leírás megváltozik, amikor felőle megközelítve látjuk a helyzetet: a fogadói ágyon nem egy árva, életveszélyben lévő kislány fekszik, hanem a beteg. Minden megállapítása „síri” és tárgyilagos, nem hisz valószínűségekben, csak a tudományban.

⁴⁹ MIKSZÁTH Kálmán, *A fekete kakas*, 14 = Uő., *Regények és nagyobb elbeszélések* XII, Akadémiai, Bp., 1959 (*Mikszáth Kálmán Összes művei* 12).

⁵⁰ Mikszáth, *A fekete kakas*, 29.

⁵¹ Uo., 30.

⁵² Uo., 29.

2025. 01. 15.

A névtelen orvosban jelen vannak az eddig felsorolt művek karaktereinek tulajdonságai, akár a sovány, száraz alkat, akár a tudomány képviselője, a megfelelő diagnózis felállítása vagy a szociális élet élvezetéről legyen szó. Mégis ezek a tulajdonságok a páciens és környezete számára csak negatív következményekkel járnak. A már elsőre is ellenszenves doktor csak a tudomány felől képes megközelíteni a beteget, így bár a diagnózist megadja, elvéti a betegség súlyosságát, tiszteletlen mindenkivel, és ráadásul kissé ittasan tér vissza megvizsgálni a beteget. Szociális életet él ugyan, de az hátrányos a páciensekre nézve.

Orvosok kategóriákban

Bevezető a kategóriákhoz

Az orvosalakok sokszínűsége nagyban múlik az adott szerző gondolkodásmódján, tapasztalatain, illetve magán a szöveg megformáltságán, cselekményen is. Így a szövegekből apró részletekből összeállítható az adott történet szereplőjének képe, de gyakran maga az elbeszélő is nyíltan kategóriákba sorolja őket. Így történt Bérczy Károly *A gyógyúlt seb*⁵³ című beszélyében is, amikor arról esik szó, hogy milyen vidám társalgó a vidéki orvos ismerős. A (fő)városi és vidéki orvosok megkülönböztetéséről később.

Ennél a pontnál is teszek egy hosszabb kitérőt Posen munkájára vonatkozóan. Ami ide kapcsolódik, az a *The doctor in literature*?⁵⁴ második kiadása, melyben az orvos karakterek személyes életét vizsgálja. Ebben a könyvben hoz létre kategóriákat⁵⁵, melyek sokkal részletesebben bont szét, mint ahogyan az én munkámban ez következik. Azonban az is igaz, hogy ő világszerte ismert szövegekkel dolgozik korszakoktól függetlenül, míg ebben a dolgozatban területre és korszakra is korlátozva hozok létre kategóriákat. Felmerülhet a kérdés, hogy miben tud többet és mást nyújtani ez a munka Posenénél. Anyagában biztosan nem – azt leszámítva, hogy az orvos szerző egyetlen magyar művet sem említ –, abban viszont igen, hogy egy még feltáratlannak tűnő területet vizsgál. Ennél fogva a kategóriák is eltérőek lesznek, hiszen bizonyos szempontból ez az első ilyen munka.

Ha az olvasó megnézte a tartalomjegyzéket, láthatta, hogy milyen kategóriákat hoztam létre. Ezek bizonyos szempontból hasonlítanak a Posen második könyvében szereplőkre, azonban sokkal megengedőbbek, tekintve, hogy nem is olyan aprólékosak. Másrészt pedig azért nem használhattam fel egyszerűen az általa megadott csoportokat, mert a primer szövegeknek csak egy bizonyos részét ismeri a dolgozat a századból. Nyilvánvalóan a Posen által megadott, és örökérvényűnek tűnő tipikus orvos képe a magyar irodalomban is jelen van, azzal ő is egyetért, hogy mind korszak, mind terület meghatározza ennek változatait, és sokkal inkább beszélhetünk visszatérő elemekről, mintsem mindenhol jelenlévőkről.

Vannak olyan tulajdonságok, funkciók, melyekről egyelőre nem látom úgy, hogy külön kategóriába kellene rendezni őket. Két nagyon fontos funkció merült fel a fent tárgyalt művekkel kapcsolatban, az egyik ezek közül a titoktartó szerep. Az orvosnak alapvető

⁵³ BÉRCZY, *A gyógyúlt seb*, 3.

⁵⁴ POSEN, Solomon, *The doctor in literature. Satisfaction or resentment?*, 2., foreword HURWITZ, Brian, Radcliffe, Oxford, 2006.

⁵⁵ Lásd a tartalomjegyzéket: POSEN, *The doctor in literature* 2.

feladata a titoktartás, a sokszor emlegetett orvosi hitelbe úgy gondolom, hogy az orvosi titoktartás is ide tartozik. A művekben azonban nem ez az elsődleges, hiszen a diagnózis kimondása vagy elengedhetetlen a cselekmény szempontjából, vagy annyira lényegtelen, hogy megemlézése csupán a minél pontosabb ábrázolást szolgálja. Ami jellemzőbben előfordul, az a személyes titkok megőrzése, gyakoribb kérdés a páciensről, hogy „Igérheti ön nekem, hogy ezt megteendő, s mai beszédünk titkát örökre megőrzi?”⁵⁶.

A másik ilyen funkció a pszichológus szerepkörének felvétele. Gyakran ez passzívan jelenik meg, mint Jókai *A láthatatlan seb* című novellájában is, hiszen ott a fizikai segítségnyújtást csupán szakmai tapasztalata miatt végzi el, gyógyítani igazán nem gyógyítja a beteget. Valamint a végső diagnózis sem közvetlenül a szövegben szereplő orvos szájából hangzik el, csupán a konzílium és a befejezésben olvasható „a legokosabbak azt mondták: monomániában szenvedett, s csak képzelte a kízó sebet, melyet nem tudtak kigyógyítani”⁵⁷ rész ad okot annak a feltételezésére, hogy az orvosok rájöttek a betegség okára – ha gyógyítani nem is tudták. A másik szöveg, amelyben még megjelenik ez a funkció, az Bérczy Károly *A gyógyúlt seb* című, bár ebben nehéz elválasztani szöveghely és szituáció közelsége miatt a titoktartó, valamint a pszichológus szerepkört. Berg Lajos felesége titkát megtudva, az ő tudta nélkül készül elhagyni hosszú időre az országot, és mindenre – de nem az öngyilkosságra – felkészülve megírja végrendeletét, melyet nem a jegyzőnek visz közvetlenül, hanem az orvosban meglelt bizalmasnak, akit kér is titka megtartására, sőt feladattal is megbízza. Ennek a jelenetnek a leírásakor azonban az orvos felismerte a helyzetet, tudatában van szavai jelentőségének. „Meg volt győződve, hogy Berg homlokán a nem természetes derült, hanem erőszakolt marczona nyugalom borzasztó vihart előz vagy követ; de sokkal jobban ismerte vendégét, s másrészt sejté is a viszonyokat, hogy sem egyetlen kérdéssel is sértse a helyzet gyöngédségét. [...] tudta azt, hogy a határozott lelkű férfi lépése most egy vagy több élet sorsának kockáját veti el”⁵⁸. Valamint tettei hatáskörét is jól látja: „Berg feleletet sem várva indult, a doctor szó nélkül követte; tudta, hogy hamarabb kimozdít helyéből egy sziklabérczet, mint ez embert egyetlen szó nyilatkozására bírja, ha bizalma nem önként tárul fel”⁵⁹.

A kategóriák előtt egyetlen feladat maradt: Posen mintájára meghatározni a tipikus 19. századi magyar orvost. Amit elsőként kiemelnék – hiszen a legszembetűnőbb, ha az ember

⁵⁶ BÉRCZY, *A gyógyúlt seb*, 25.

⁵⁷ JÓKAI, *I.m.*, 24.

⁵⁸ BÉRCZY, *A gyógyúlt seb*, 24.

⁵⁹ *Uo.*, 24.

írni készül ezekről az alakokról –, az a névtelenség. A művekben személyesen is megjelenő nyolc orvos közül csupán kettőnek van neve, a többi névtelen marad. Család vagy feleség szóba sem kerül esetükben, vagy ha mégis, nem találkozunk vele. Ebből kifolyólag tudnak azonban olyan aktívan részt venni a társasági életben, aminek révén pedig kiváló emberismerővé válnak. Ide sorolhatnánk még azt is, hogy szakmailag kifogásolhatatlanok, hiszen a tárgyalt művek egyikében sem olvashatunk arról, hogy az orvos szándékosan ártott volna betegének. A tipikus orvos képére ugyanaz vonatkozik, mint az ezután következő kategóriákra: további művek ismeretében változnak kritériumai.

Fővárosi vagy vidéki orvos

Ezt a kategóriát inkább csak azért alkotom meg külön, mert a szövegekben is expliciten megjelenik a lényeges különbség egy fővárosi és egy vidéki orvos között. Ezek a tulajdonságok azonban inkább kiegészítő vagy magyarázó jelleggel jelennek meg a szövegekben, semmint központi vonásként. Jelen dolgozatban nem cél a században jelenlévő vagy lezajlott város—vidék ellentéttel összefüggésbe hozni egyes karaktereket, de a későbbi kutatások során ez is olyan kritériumként jöhet szóba, mely lényegesen árnyalja az orvosok szerepét a művekben.

Pár példán keresztül szeretném bemutatni, hogy mi is a különbség a vidéki és városi orvosok között. Bérczy idézett szövegében konkrét jellemzést kapunk: „A doctor könnyű, vidám előadású társalgó volt, minőt falusi orvosok közt nem ritkán találunk, legalább gyakrabban, mint a fővárosiak közt, kiket az üzlet sűrűsége sokkal inkább elfoglal, mintsem a perczre kiszámított látogatás komoly feladatán túl, egyébire is érkeznének; ez okból inkább feszesek, kimértek és illemszerűen hidegek, nem úgy mint a falusi doctor, ki jó, ha nem hívják is, s mint bizalmas házi barátot is legtöbbnyire szívesen látják”⁶⁰. Ezzel meg is ad szinte minden fontos részletet. A vidéki orvos – és direkt nem a falusi szót használom, ugyanis később szerepel a beszélyben, hogy az orvos lakhelye, Bogyoszló a megye központi városa – vidám társalgó, nem csak jó szakember, hanem kedves barát is. Ellenben a városi orvosok sokkal ridegebbek, az feszebb tempójú élet miatt kevésbé társasági emberek. Ezt látjuk a vidékre érkező, de a fővárosi egyetemen tanuló alföldi orvoson is, hiszen beilleszkedése nem sikerül, betegeit is türelmetlenül hallgatja. Neki azonban megadatott a lassú tempó, éppen csak nem ahhoz szokott. Mikszáth szövegén keresztül értékelve az ellentétet, mégiscsak

⁶⁰ Uo., 3.

mintha alapjegy lenne a hovatarozás. A vidékiek közé tartozik tehát Bérczy orvosa, Mikszáth alföldi orvosai, illetve Brogly.

Milyen a fővárosi orvos? A fővárosi orvos képe egyelőre árnyaltabbnak látszik, ugyanis ide tartozik Jókai orvoskaraktere, Birli és a Broglyt váltó orvos is. Jókai névtelen orvosa empatikus és elhivatott, nem nyomja el a főváros feszes üteme, de nem is látja át annyira az eseményeket, mint vidéki társai. Ugyan meglátogatja betegét, inkább személyiségének nagyobb vonalait tárja fel. Birli, a vérmérgezést meggyógyító fővárosi orvos a „létai kilógással”⁶¹ áll szemben. Szükséges is ez a kontraszt, ugyanis igaz, hogy kezdetben érzéketlen például a háziasszonnyal szemben, de mégis megéri azt a 300 Forintot, hiszen jól használja fel a gyógyítás érdekében a vidék dinamikáját. És ott van még Brogly helyettese, akit *A fekete kakasban* a lányhoz hívnak. Ez a mű azt indukálja, hogy a fővárosi kategóriát több mű ismeretében esetleg tovább kell majd bontani fővárosi és városi kategóriákra. Ugyanis a szintén névtelen orvos még ridegebben viselkedik, mint bármelyik eddigi, a megváltozott elbeszélés jól érzékelteti. A (fő)városi orvosok esetében az (orvosi) tudomány és a tankönyvi példa szerint való eljárás sokkal inkább jellemző, míg mások furfang és részletekre való érzékenység által sokkal effektívebb munkát végeznek.

Gyógyító orvos

Elsőre furcsának tűnhet a kategória megnevezése, de az orvosalak jótékony személyisége korántsem olyan egyértelmű. Hanyagság, kártékony ragaszkodás a tudomány előírásaihoz, rugalmatlan hozzáállás, ezek mind előfordulnak. Azonban mindkét eshetőség ugyanolyan jelentőséggel bír egy történet cselekményét illetően.

Úgy tűnhet, erre a listára nehéz úgy műveket választani, hogy azokat kizárólag itt lehessen elhelyezni. Azonban – szigorúan az eddig használt elbeszéléseket tekintve – ha jól megnézzük, kevés orvos kerülhet ide. Gyógyító orvos lehetne Gál János doktora, aki bár ráveszi betegét a műtét végrehajtására, a gyógyulást már nem látjuk. Szintén említhetnénk ebben a kategóriában Jókai orvosát, hiszen jó szakember, ideiglenes megoldást tud nyújtani, végleges gyógyulást viszont nem ér el. Bérczy orvosát joggal sorolhatnánk ide, az ő esetében

⁶¹ MIKSZÁTH Kálmán, *Regények és nagyobb elbeszélések VIII*, Akadémiai, Bp., 1958, 268 (*Mikszáth Kálmán Összes művei*, 8).

2025. 01. 15.

azonban sokkal fontosabbak más vonások, és a gyógyítás bár általános értelemben is végbemegy, fontosabb a lelki szinteken.⁶²

Itt marad tehát az alföldi orvosok közül is az unokaöcs, akit a szöveg lezárásának köszönhetően összességében gyógyító orvosnak mondhatunk, hiszen bizonyított mindent ezzel kapcsolatban – a betört ablaktól kezdve a probléma és a megfelelő gyógymód ismeretén keresztül egészen az elhivatottságig. Valamint itt marad dr. Brogly is, akinek képességeit mi sem támaszthatná alá jobban, hogy a makacs parászkai lakosoknak csaknem mindegyikét meggyőzi, és ezáltal megmenti. Így bár egyikőjük sem olyan kellemes karakter, mint Leóna és Berg bogyoszlói orvosa, mégis megérdemlik, hogy ők kezdjék el ennek a kategóriának a listáját.

Sarlatán orvos

A sarlatán orvos kategóriájába azokat az orvoskaraktereket gyűjtöm össze, melyek valamilyen szempontból megsértik az egyes elbeszélők vagy szereplők által sokat emlegetett orvosi hivatás szabályait. A cselekményre való hatásukat a továbbiakban szeretném vizsgálni, hiszen nem lehet egyértelműen megállapítani, hogy egy történet cselekménye szempontjából melyik fontosabb: ha az orvos gyógyít vagy árt.

A fentebb említett művek közül ide *A fekete kakas* második orvosa kerül. Látható, hogy a két beteg közül (Kupolyi és a kislány) ez az orvos nem a főszereplő életére van közvetlenül hatással, mégis ártalmas minden érintettre nézve. Emellett persze az sem mondható ki, hogy ő lenne az oka a kislány halálának. Ha ezt a szituációt a szereplők nézőpontjából figyeljük, akkor viszont lényegtelen, hogy tudja-e, hogy menthetetlen a lány, és a temetéssel járó költségek miatt nem juthat majd el Kupolyi a fürdőbe. A (jó szándékkal elköltött pénz és a gyógyulás) remény(e) az, amit ez a szereplő semmibe vesz. Talán pont ezért választja az író azt a pozíciót ennek az orvosnak, amit ő többször is úgy magyaráz: „A tudományban nincsenek valószínűségek és lárifárik. A tudomány fönséges és pozitív”⁶³. Ezzel is erősíteni tudja azt a szenvtelen hozzáállást, mellyel az orvos pácienséhez viszonyul. Ez a karakter nem a hatása miatt válik rossz orvossá, hanem mert nem tud együttérzően viselkedni egy sérülékeny helyzetben.

⁶² Valamint, ha figyelembe vesszük a pszichológiai vonatkozását a karakternek, bejön a képbe még egy olyan aspektus, melyben kérdéses, hogy ő ér-e el változást.

⁶³ MIKSZÁTH, *A fekete kakas*, 29.

Ahogy a tipikus orvos képe igaz, *A fekete kakas* névtelen orvosa is részt vesz egy névnapi ünnepségen, azonban ebben a helyzetben ez cseppet sem dicséretre méltó törekvésként értendő, hiszen nem az ünnepelt és társasága szempontjából látjuk a történeteket, hanem annak a betegnek és társaságának oldaláról, akiket ebben az ittas állapotban nem tisztel meg tulajdonképpen semmilyen pozitív tulajdonságával. Ennek tekintetében érdemes a továbbiakban vizsgált szövegeket is mindkét oldalról vizsgálni – amennyiben azok megkövetelik –, hiszen az tovább árnyalhatja az orvoskarakterekről alkotott képet, és egyben megbonyolíthatja és megváltoztathatja a kategóriákban való elhelyezést is.

Tudós orvos

A tudós orvos képét az eddigi művek alapján egyelőre nehéz pontosan leírni, ugyanis az látszik ezeken a szövegeken, hogy minden orvost a tudomány emberének tekintenek. Még az is a tudomány oldalán áll, aki azt nem tudja rugalmasan, hatékonyan alkalmazni. A tudós jelzőt már csak azért megérdemlik ezek a szereplők, mert valami olyannal foglalkoznak, amihez az átlagember nem ért, de amelyet nagyon is érdekében áll tisztelni.

Ide sorolnám *A láthatatlan seb* orvosát, akit nehéz kizárni a gyógyító orvos kategóriából, hiszen jó sebész, készséges a beteggel szemben, figyel orvosi hitelére, azonban mégsem gyógyítja meg a beteget. Ez nem jelenti azonban azt, hogy sarlatán lenne, hiszen nem mulasztás vagy haszonlesés miatt nem tud segíteni páciensén. Noha a novellából készült rövidfilm meglobogtatja a lehetőséget, a szövegben arra nem találunk jelet, hogy kutatná a különös betegség eredetét, detektív szerepet venne fel. A társasági ember kategóriájából is hasonló okok miatt marad ki, külső helyszínen csak a beteget látogatja meg, illetve egyetlen mondat igazolhatná még ezt, amikor is „Az orvos közlé több pályatársával e csodás kóresetet, kik mind különböző véleményyt mondtak felőle, anélkül, hogy valaki teljes magyarázatát bírná adni”⁶⁴. Az idézett rész ugyan azt nem igazolhatja, hogy aktív társasági életet élne, ám a tudós orvos karakteréhez közelebb juttathat minket. Konzíliumot tart, mely során közös tanácskozás segítségével kívánja megfejteni az esetet. Az, hogy a páciens tudornak szólítja persze megemlíthető, de nem egyedi.

Detektív orvos

Azt, hogy Arthur Conan Doyle-nak például milyen hatása volt a kor magyar irodalmára, ebben a dolgozatban nem vizsgálom, a detektív orvos karakterét azonban megtaláljuk Mikszáthnál. *A zöld légy és sárga mókus* című szövegben nem egyszerűen a

⁶⁴ JÓKAI, I.m., 19.

2025. 01. 15.

tudományhoz értő vagy jó képességekkel rendelkező orvost találunk, hanem egy nagyon is eszes karaktert hoz létre a szerző. (Ezt persze abban a falusi környezetben, melyben Gál Jánossal, a falu nábobjával még a szolgabíró is kezet fog, és a konteszkék is Gál bácsinak szólítják.) A következő kategória orvosához hasonlóan detektívhez méltó tulajdonságai abban mutatkoznak meg, hogy rendkívül jó megfigyelő, ügyesen rakja össze a saját maga gyűjtött információkat, és ügyesen használja a másoktól szerzetteket is. Bár egyelőre ez a fejezet rövidebb a többinél, remélem, hogy a továbbiakban olyan művekre bukkanok, melyek tovább árnyalják a detektív, nyomozó orvos képét.

Társasági ember

A fenti szövegek közül több műben is világosan szerepel az, hogy az orvos nem csak szakember, hanem társasági szereplő is. Kártyázni hívják, névnapot ünnepel, ebédre megy régi ismerősökhöz, akikkel nem csak szakmai, de bizalmi kapcsolatot is ápol. Az orvos ezekben a művekben egyszerre illeszkedik be és lóg ki a társaságból. Szinte sosem tudnak rá máshogy tekinteni, és nem is szeretne másnak látszani. Tudnia kell felhasználni a közösség tagjainak tudását, hogy információhoz, munkához jusson, de mindeközben magányos, látszólag nem családos ember.

Az – egy részében – ide tartozó mű Bérczy Károly *A gyógyúlt seb* című novellája, melyben a név nélküli doktor fontos résztvevőjévé válik az eseményeknek, és nem csak azért, mert a hagymázban szenvedő feleség és a párbajban meglőtt férj sebét is ő gyógyítja be. Egyfajta megfigyelő, az elbeszélőt segítő, vagy az elbeszélő által használt szereplő ő. Ehhez bele kell látnia a szereplők magánéletébe, olyan apró részleteket kell meglátnia, melyhez nem elegendő, ha háziiorvosi minőségben van jelen. Ilyen szempontból hasonlít a detektív orvosra is, de remélem, hogy a következő magyarázattal világos és szilárd ellentétet tudok alkotni a kétféle funkció között.

Mit vesz észre Birli? A háziasszony csinos lábát, fiatalságát, később a kocsis, Nagy Pali kinézetét és a kettejük közötti dinamikát. Az információk közötti összefüggéshez az eszköz azonban nem egyszerű helyezkedés eredménye, hanem a falu boszorkányának kapcsolatrendszere. Ezzel szemben mit vesz észre Bérczy novellájának orvosa? Egy arc elpirulását, lopott tekinteteket, bizonyos értelemben ő mutatja be a Kisteleki és Berg közti történeteket is, ő kíséri Leónát férje betegágyához. Az információk közti összefüggést pedig azzal oldja meg, hogy jelen van. Tudhatná-e a névtelen orvos, hogy Leóna miért pirul el, hogy

2025. 01. 15.

kinek a tekintetét kell követni, hogy milyen kapcsolat áll fent a társaság tagjai között, ha ő maga nincs jelen, csupán mint orvos.

Bérczy további szövegeinek vizsgálata mutatná meg, hogy létezik-e a szerző számára másféle orvos is a társaságkedvelőn kívül. *Egy fürdői évszak* című novellájában a doktor ugyanolyan szerves része a társaságnak, mint *A gyógyúlt sebben*, jelenlétének mértéke tér el. Ő is rámutat olyan részletekre, melyről az olvasó és az elbeszélő már tud, de a többi résztvevő még nem. Lelkes társalgó, szívesen mesél, játszik. Bár irányításával keretet ad az eseményeknek, nem teljesen ura minden történésnek. Attól, hogy kellék legyen csupán jó megfigyelő képessége választja el. Nincs jelen végig, de ez megbocsátható, hiszen a történet igazából a gyógyulókról szól, ők változnak, a doktor állandó.

Ha pedig az alföldi Aesculap felé támasztott fentebb is leírt elvárásokról nem ismerné fel az olvasó, hogy ezek nem megvalósuló, hanem épp kiábrándító lehetőségek a pályakezdő számára, könnyedén azt hihetné, hogy ő is a társaságkedvelő orvosok közé sorolható.

Befejezés

Dolgozatom célja a még feltáratlan téma alapjainak megteremtése úgy, hogy az orvoskarakereket megalkotó szövegeket veszem sorra. Bizonyos keretek miatt a művek listája egyelőre rövid – ám folyamatosan bővül –, csupán rövidebb prózai művek szerepelnek rajta. Mivel a korszak irodalmát e szempontból vizsgáló szövegek szinte csak Mikszáth Kálmán munkásságát veszik figyelembe, valamint szinte csak orvos szerzők írásait vehetjük alapul, a dolgozatnak nehéz dolga volt a koncepció megteremtése. Ebben a döntésben Solomon Posen munkájára támaszkodott, aki jelentős korpuszt és részletes leírást ad – azonban hiányosságai átfedésben vannak a magyar szakirodalom hiányosságaival. Ennek a munkának a mintájára nagyobb vonásokkal dolgozó kategóriák létrehozása volt a cél.

A továbbiakban olyan kérdésekre lenne érdemes választ keresni, mint például a szaknyelv használata, az orvostudomány fejlődésének megjelenése irodalmi művekben, illetve olyan orvostörténeti kiegészítések, melyek a megjelenéssel és az orvosi hitelességgel kapcsolatban említhetők. A szaknyelvvvel összefüggésben azt vettem észre, hogy az orvosok szóhasználata is hozzájárulna adott – például a vidéki és városi orvos – kategória kritériumainak pontosításához. Az *Aesculap az Alföldön* című novellával kapcsolatban említettem, hogy bizonyos megoldások megtéveszthetik az olvasót. Az ilyen megbúvó részletek feloldásához azt lenne érdemes külön vizsgálni, hogy miben különböznek elvárások és valódi megvalósulások az orvosok szerepét illetően. A névtelenség említett problémája mellett, a női és egyéb gyógyító szerepek (Rebék néni), szövegeken keresztül visszatérő betegségek (seb, hagymáz) kérdése megvilágító jellegű lehetne.

2025. 01. 15.

Bibliográfia

A láthatatlan seb, rend. KAPITÁNY Mihály, írta FEHÉR Zsigmond, JÓKAI Mór, Contentlab & Factory, 2014.

BÉRCZY Károly, *A gyógyult seb. Beszély*, Franklin, Bp., 1880.

BÉRCZY Károly, *Egy fürdői évszak* = Uő., *Élet és ábránd. Novellák*, Budapest, Emich Gusztáv bizománya, 1852.

BERTA Gyula, *Orvosfigurák az irodalomban*, Ponticulus Hngaricus, 2011. febr.
<https://www.ponticulus.hu/rovatok/hidverok/berta-gyula-orvosfigurak-az-irodalomban.html#gscíműtab=0> (Hozzáférés: 2024. 11. 24.)

Betegség és gyógyulás a kora újkori irodalomban (1450—1760), szerk. DRASKÓCZY Eszter–ETLINGER Mihály, Reciti, Bp., 2022 (Reciti Konferenciakötetek 16).

FÁBRI Anna, *Jókai–Magyarország. A modernizálódó 19. századi magyar társadalom képe Jókai Mór regényeiben*, Budapest, Skíz, 1991.

HALÁSZ Imre, *Zala megye közigazgatása 1849–1860 = Zala megye archontológiája 1138–2000*, szerk. MOLNÁR András, Zalaegerszeg, Zala Megyei Levéltár, 2000.

HÉJJA Julianna Erika, *Békés vármegye archontológiája és prozopográfiája 1715–1848*, Gyula, Közlemények Békés megye és környéke történetéből 11., szerk. ERDÉSZ Ádám, 2009.

JÓKAI Mór, *A láthatatlan seb* = Uő., *Dekameron. Száz novella*, Franklin – Révai, 1928.

JÓSIKA Miklós, *Két élet. Szeszélyes regény*, Franklin, Bp., 1890 (*Jósika Miklós Regényei*, 83—84.).

MAGYARY-KOSSA Gyula dr., *Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből* 3, Budapest, Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat, 1931.

MIKSZÁTH Kálmán, *Aesculap az Alföldön* = Uő., *Elbeszélések XIV*, szerk. BISZTRAY Gyula – KIRÁLY István, Akadémiai, Bp., 1975 (*Mikszáth Kálmán Összes művei*, 40).

MIKSZÁTH Kálmán, *A fekete kakas*, = Uő., *Regények és nagyobb elbeszélések XII*, szerk. Bisztray Gyula – Király István, Akadémiai, Bp., 1959 (*Mikszáth Kálmán Összes művei* 12).

2025. 01. 15.

MIKSZÁTH Kálmán, *A zöld légy és a sárga mókus = Uő., Regények és nagyobb elbeszélések VIII*, szerk. BISZTRAY Gyula – KIRÁLY István, Akadémiai, Bp., 1958 (*Mikszáth Kálmán Összes művei*, 8).

MIKSZÁTH Kálmán, *Regények és nagyobb elbeszélések VIII*, szerk. BISZTRAY Gyula – KIRÁLY István, Akadémiai, Bp., 1958 (*Mikszáth Kálmán Összes művei*, 8).

MIKSZÁTH Kálmán, *Regények és nagyobb elbeszélések XII*, szerk. BISZTRAY Gyula – KIRÁLY István, Akadémiai, Bp., 1959, 215 (*Mikszáth Kálmán Összes művei*, 12).

NEUFELD Béla, *Orvos és irodalom*, Orvosok Lapja 1946. febr. 01., 170.

POSEN, Solomon, *The doctor in literature. Satisfaction or resentment?*, (1.) foreword HUTH, J. Edward, CRC, Boca Raton, 2005.

POSEN, Solomon, *The doctor in literature. Satisfaction or resentment?*, 2., foreword HURWITZ, Brian, Radcliffe, Oxford, 2006.

SZÁLLÁSI Árpád, *Az orvos alakja a magyar szépirodalomban* https://mek.oszk.hu/05400/05439/pdf/Szallasi_orvosszepirodban.pdf (Hozzáférés: 2025. 01. 15.)

VERESS Zoltán, *Jókai természettudománya*, szerk. CSEHI Gyula – MIKÓ Imre, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976.